

el-CÂMI'U's-SAHİH

(الجامع الصحيح)

Müslim'in

(ö. 261/875)

sahih hadislerden
meydana gelen eseri.

Asıl adı *el-Câmi'u's-şâhih* olmakla beraber daha çok *Şâhih-i Müslim* diye bilinmektedir. Bizzat müellif eserinden *el-Müsned* ve *el-Müsnedü's-şâhih* diye söz etmekte ve bununla kitabının Hz. Peygamber'e ulaşan sahih rivayetlerden meydana geldiğini kastetmektedir. Ayrıca muhaddisler iki asır boyunca hadis yazsalar bile yine *el-Câmi'u's-şâhih*'e başvurmak zorunda olduklarını söyleyerek eserinin değerini ifade etmektedir.

Müslim'in hocalarından semâ' yoluyla rivayet ettiği 300.000 hadisten seçerek hazırladığını söylediği eserini 235 (849) yılında henüz yirmi dokuz yaşında iken tasnife başladığı, on beş yıl süren titiz bir çalışma sonunda 250 (864) yılında tamamladığı anlaşılmaktadır. Daha sonra bu çalışmasını Ebû Zür'a er-Râzî'nin incelemesine sunmuş, onun kusur bulduğu rivayetleri kitabından çıkarmıştır. Sadece sahih hadisleri toplama konusunda hocası Buhârî'nin metodundan faydalandığında şüphe yoktur.

Hadis Sayısı. *el-Câmi'u's-şâhih*'te 54 kitâb, 1329 bab bulunmaktadır. Kitâb adlarını bizzat müellif tesbit etmekle beraber bab adlarını (tercemeler) o yazmamıştır. Bunu 'Nevevî'nin dediği gibi- kitabın hacmini büyütmemek için mi, yoksa konu bütünlüğünü sağlamak için mi yaptığı bilinmemektedir. Bazı âlimler eseri şerh ederken uygun gördükleri şekilde bab adları yazmakla beraber hiçbiri bu konuda Nevevî kadar başarılı olmamıştır. Bugün elimizde bulunan matbu *Şâhih-i Müslim*'lerin bab başlıkları Nevevî tarafından konmuş ve böylece konular birbirinden kesin hatlarla ayrılmıştır. Müslim'in ilmi seyahatlerinde yol arkadaşı olan ve *Şâhih*'i tasnifi sırasında on iki (veya on beş) yıl onunla birlikte bulunan muhaddis Ahmed b. Seleme'nin belirttiğine göre eserdeki hadis sayısı tekrarlarıyla birlikte 12.000 (bazılarına göre 8000), tekrarsız olarak 4000'dir. Fakat Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin beş cilt halindeki neşrinde eserin tekrarsız olarak 3033 hadisi, dolayısıyla bu kadar konuyu ihtiva ettiği tesbit edilmiştir. Wensinck'in *Miftâhu künûzi's-*

sünne'deki sayımına göre ise eserdeki hadislerin tamamı 7581'dir. Bu rakam İbn Salâh'ın belirttiği, mükerrerleriyle birlikte 7275 rakamına oldukça yakındır. Mevkuf ve maktû rivayetlere yer vermediği halde *Şâhih-i Müslim*'de *Şâhih-i Buhârî*'ye göre daha çok mükerrer hadisin bulunması rivayetlerin bütün isnadlarını bir arada vermesi sebebiyledir.

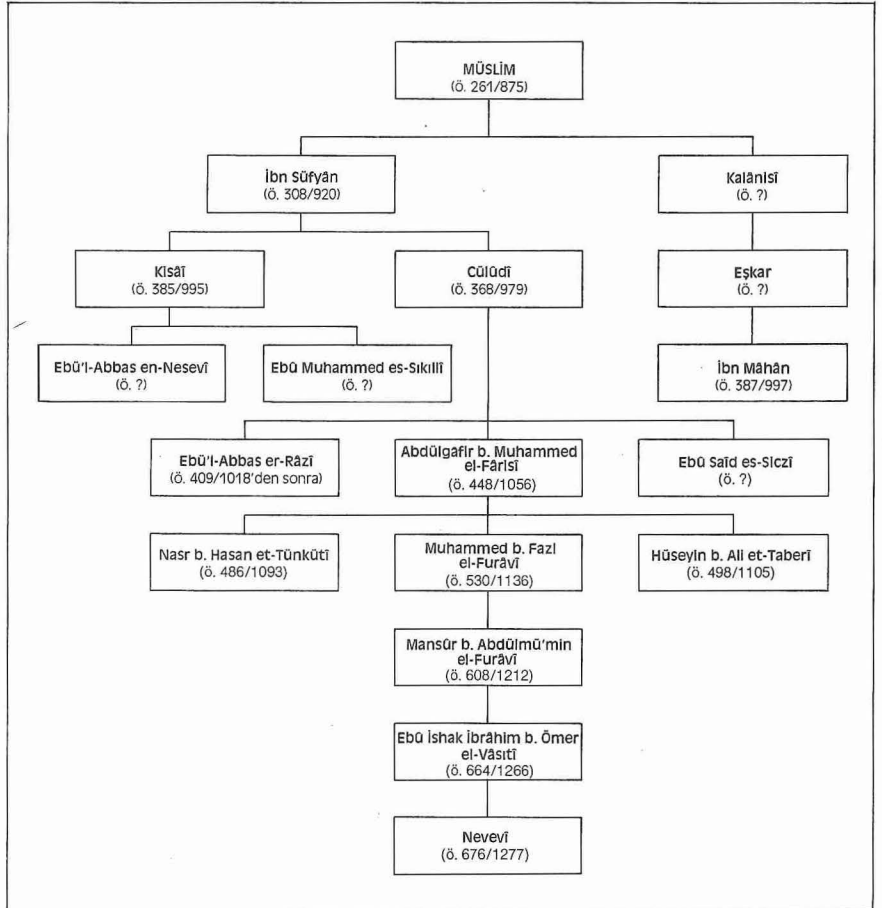
Şartları. Müslim, sahih rivayetlerin hepsini derlemeyi düşünmemekle beraber eserine alacağı hadislerin sahih olmasını prensip edinmiş, bunun için de bir hadisin sahih şartlarını taşımasında Saîd b. Mansûr, Yahyâ b. Maîn, Osman b. Ebû Şeybe ve Ahmed b. Hanbel gibi devrinin ünlü muhaddislerinin ittifak etmesini yeterli görmüştür. İbn Salâh'ın dediği gibi Müslim'in en belirgin şartı, senedin başından sonuna kadar hepsi güvenilir olan kimselerin birbirinden muttasıl isnadlarla -şâz ve illetli olmayarak- rivayet etmeleridir. Diğer taraftan Müslim, eserinde yer almayan rivayetleri zayıf kabul etmediğini özellikle belirtmiştir.

Ona göre bir hadisin sahih olabilmesi için senedde yer alan her bir hoca ile ta-

lebenin birbiriyle görüştüklerini bilmek gerekli değildir. İkisinin de aynı sırada yaşaması -güvenilir olmaları ve birbirlerinden an'ane* yoluyla rivayet etmeleri şartıyla- yeterlidir. Buhârî'nin en önemli özelliği olan hoca ile talebesinin buluşup görüşmesi şartını, "sonradan ortaya çıkmış bir söz" diye reddeder. Müdellis olmayan (bk. MÜDELLES) muhaddislerin bu kabil rivayetlerini zayıf saymayı doğru bulmaz. Hadisin semâ yoluyla alındığını bilmenin sadece müdellislerin rivayetlerinde gerekli olduğunu söyler. Fakat Ali b. Medînî ve Buhârî gibi bazı hadis otoriteleri bu konuda farklı görüş belirtmişlerdir. Bu sebeple de Müslim'in şartlarına göre sahih olan bazı hadisler Buhârî'ye göre sahih olmamaktadır.

Rivayeti. *el-Câmi'u's-şâhih*'i Müslim'den birçok muhaddis dinlemiş olmakla beraber bunlar arasında İbn Süfyan diye tanınan Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed b. Süfyan en-Nisâbü'rî (ö. 308/920) ile Kalânîsî diye bilinen Ebû Muhammed Ahmed b. Ali'nin rivayetleri onu daha sonraki çağlara iletebilmiştir.

İbn Süfyan 257 Ramazanında (Ağustos 871) Nişâbur'da *el-Câmi'u's-şâhih*'i

-pek az bir kısmı müstesna- Müslim'den dinlemiştir. Ondan da Cülûdî diye tanıyan Ebû Ahmed Muhammed b. İsâ b. Amrûye en-Nisâbü'rî (ö. 368/979) ile Kîsâî diye bilinen Ebû Bekir Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ en-Nisâbü'rî (ö. 385/995) rivayet etmişlerdir. Fakat Kîsâî ile görüşen Hâkim en-Nisâbü'rî onun rivayetini pek güvenilir bulmadığını söylemiştir (Zehebî, XVI, 465). Cülûdî'nin nüshası Ebû'l-Hüseyn Abdülgâfir b. Muhammed b. Abdülgâfir el-Fârisî (ö. 448/1056), Ebû'l-Abbas Ahmed b. Hasan b. Bündâr er-Râzî (ö. 409/1018'den sonra) ve Ebû Saîd Ömer b. Muhammed b. Muhammed es-Sicî tarafıdan, Kîsâî'nin nüshası Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Zekerîyyâ en-Nesevî ve Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hasan b. Abdulah es-Sıkkîlî tarafıdan nakledilmiştir.

Müslim'in diğer talebesi Kalânîsî'nin rivayeti ise hemen hemen sadece Mağrib'de yayılmıştır. Ondan Eşkar diye tanıyan Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ, Eşkar'dan da İbn Mâhân Abdülvehhâb b. İsâ b. Abdurrahman el-Fârisî (ö. 387/997) rivayet etmişlerdir. İbn Mâhân *Şahîh-i Müslim*'i Cülûdî'den de nakletmiştir. Eser İbn Mâhân'dan dört talebesi tarafıdan rivayet edilmiştir.

Eserin Müslim'den Nevevî'ye altı râvi ile ulaşan rivayet zinciri yandaki şemada gösterildiği gibidir.

Rivayet Özellikleri. Bir hadisin güvenilir rivayetlerinin tamamını muhtelif senedlerle bir araya toplamak *el-Câmi'u's-şahîh*'in en başta gelen özelliğidir. Hz. Peygamber'den bir konuya dair nakledilen sağlam rivayetlerin bir yerde toplanması, onlardan hüküm çıkarmada büyük kolaylık sağlaması bakımından önemlidir. Her konuda önce son derece güvenilir hadis hâfizlarının rivayetlerini vermek, sonra derece itibarıyla bu grubu takip eden muhaddislerin, en sonra da tenkide uğramış bazı râvilerin rivayetlerini sıralamak Müslim'in takip ettiği diğer bir metottur. Muteber olmayan kimselerin nakillerine eserinde üçüncü sırada yer vermesi, onların rivayetlerini de sahih kabul ettiği için değil ilk sırada yer verdiği sahih hadisleri bir ölçüde desteklemek ve o konudaki bütün rivayetleri -mütâbî* ve şahîd* olarak- bir arada sergilemek içindir. Bu zayıf râvilerden bir kısmının önceleri sika* iken bu özelliklerini çeşitli sebeplerle yitirmiş kimseler olması, Müslim'in de onlardan sağlıklı dönemlerinde rivayette bulunması mümkündür. Hâkim en-Nisâbü'rî ile Ebû Bekir el-Beyhakî bu üçlü tasnifi

Müslim'in gerçekleştiremeden vefat ettiğini, eserine sadece birinci gruba giren güvenilir hadis hâfizlarının rivayetlerini aldığını ileri sürmüşler, bazıları da bu üçlü tasniftten dolayı muteber olmayan kimselerin rivayetlerine eserinde yer vermesi sebebiyle Müslim'i tenkit etmişlerdir. Üçlü tasnifi *Şahîh-i Müslim*'de bulunduğunu Kâdî İyâz ve İbnü's-Salâh kesinlikle ifade etmekte, ayrıca İbnü's-Salâh Müslim'i bu tasnifi sebebiyle savunmaktadır (*Şîyânetü Şahîhi Müslim*, s. 94-99). Mutehassıs âlimlerin bile ihtilâf ettiği bu konuda ihtiyatlı davranmayı tercih edenler eserde bu üçlü tasnifin ilk iki şikkının bulunduğunu, fakat çok zayıf râvîlere ait rivayetlerin yer almadığını söylemişlerdir.

Öte yandan konuları sıralarken Müslim'in gözettiği önemli hususlardan biri -Buhârî'nin yaptığı gibi muhtelif bahislerde tekrara düşmemek için- hadisi en fazla ilgili olduğu yerde çeşitli tarikleriyle birlikte zikretmektir. Bununla beraber pek nâdir de olsa hadisi aynı isnadla veya bir diğer senedle başka konuda tekrarladığı da görülür. Nitekim "el-Libâs ve'z-zîne" kitâbındaki bir hadisi (nr. 114) "es-Selâm" kitâbında da (nr. 3) aynen zikretmiştir.

Müslim *el-Câmi'u's-şahîh*'te bizzat hocasından duyduğu rivayetleri "hadde-senâ", hocaya okunanları da "ahberenâ" ifadeleriyle rivayet etmeye önem verir. Hocasının söylemediği bir ismi -seneddeki râvinin müphem kalmasına yol açsa bile- ilâve etmez. Bunun yerine râvinin kimliğini tayin edecek kelimeyi "ya'nî..." diyerek ekler. Buna benzer açıklamaları, gerektiğinde metinde de yapar. Bir hadis metnini senediyle birlikte zikrettikten sonra, aynı hadise dair diğer sağlam senedleri de vermekle beraber, kitabın hacmini büyütmemek için onların metinlerini tekrarlamaz; bunun yerine senedin sonunda o metne "bi-mislihî", "mislihû" veya "bi-hâze'l-isnâd" sözleriyle işaret etmekle yetinir. Aynı titizliği hadis metinlerinde de gösteren Müslim, eğer bir senedde iki veya daha fazla hocasının adını zikretmiş, onlar da hadisi farklı kelimelerle rivayet etmişlerse kimin hangi kelimeyi nasıl telaffuz ettiğini özellikle belirtir. İki muhaddisin rivayeti arasındaki fark bir harften ibaret bile olsa ona işaret eder. Bu durum onun "mâna ile rivayet"e iltifat etmediğini göstermektedir.

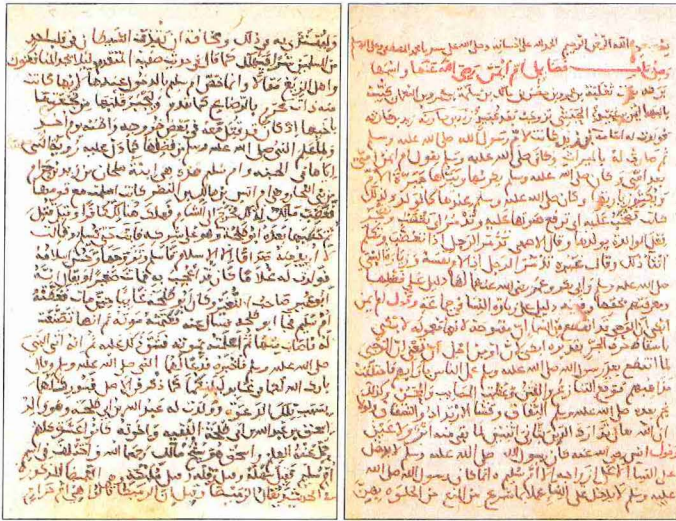
Senedlerde Müslim ile Hz. Peygamber arasındaki râvi sayısı dört-dokuz arasın-

da değişmektedir. Dokuz râvili senedlerin sayısı yediden fazla değildir (aş. bk.).

Şahîh-i Buhârî'deki 1341 ta'lik*in aksine *Şahîh-i Müslim*'de sadece on yedi (veya on dört, yahut on iki) hadis, senedin baş tarafıdan bir, iki veya daha fazla râvinin düşmesiyle muallak olarak rivayet edilmiştir. Bunların çoğu muttasıl bir rivayeti desteklemek maksadıyla kullanılmıştır. Zaten biri dışında geri kalanları *Şahîh-i Müslim*'de noksanzır birer senedle de nakledilmiştir.

İslâm Dünyasındaki Yeri. *Şahîh-i Müslim* kaleme alındığı devirden itibaren *Şahîh-i Buhârî* ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir iki kaynak olarak kabul edilegelmiştir. Onu başta Ebû Ali en-Nisâbü'rî (ö. 349/960) olmak üzere Mağribli bazı âlimler, bir hadisin bütün rivayetlerini bir araya toplayan güzel tertibi, hadisin belli bir kısmını değil tamamını üstelik mânen değil mutlaka lafzen rivayet etmesi, mukaddimesi dışında Hz. Peygamber'in hadislerinden başka sözleri (mekuf ve maktû) ihtiva etmesi sebebiyle Buhârî'nin eserine tercih etmişlerdir. Ancak âlimlerin büyük çoğunluğu, ashap ve tâbiîn sözlerine yer verse bile *Şahîh-i Buhârî*'yi bütünü itibarıyla, özellikle de hadislerden kolaylıkla fikhî sonuç elde etmeye imkân vermesi bakımından daha üstün tutmuşlardır (bk. SAHİHAYN). Kaldı ki *Şahîh-i Müslim*'de az da olsa ashap ve tâbiîn sözü bulmak mümkündür. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî eserdeki mevkuf rivayetler için *el-Vukûf 'alâ mâ fi Şahîhi Müslim mine'l-mevkûf* adlı kitabını, Reşîd el-Attâr da maktû rivayetler için *Gure-rû'l-fevâ'id il-mecmû'a*'sını kaleme almıştır (aş. bk.). Bazılarına göre adı geçen âlimlerin onu Buhârî'nin eserine tercih etmelerinin sebebi, Müslim'in *el-Câmi'u's-şahîh*'te iki güvenilir tâbiînin iki sahâbiden duyduğu ve senedin sonuna kadar hep ikişer kişinin birbirinden rivayet ettiği hadisleri toplamayı prensip edinmesidir. Müslim'in her hadisi en uygun bulunduğu babda ve umumiyetle sadece bir defa zikrederek hadisin diğer tariklerini ve farklı lafızlarını burada vermesi ve eserini kendi memleketinde, kaynaklarının yanında ve şeyhlerinin hayatta bulunduğu bir zamanda tasnif etmesi, bazıları tarafından onun *Şahîh-i Buhârî*'ye tercih edilmesine sebep teşkil eden en önemli özelliği olmuştur. Bu tercihte eserin ihtiva ettiği hadisleri daha sahih bulma gibi bir kanaat söz konusu değildir.

Kurtubî'nin
el-Müfhim
limâ eşkele
min telhîşî
Kütâbî
Müslim
adlı eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Câzûllah
Efendi,
nr. 353)

Baskıları. *Şaḥîh-i Müslim* Kalküta'da (1265), Bulak'ta (1290), Delhi ve Leknev'de (1319), Kahire'de (1327) ve İstanbul'da (1329-1332) yayımlanmıştır. Bunların içinde, eserin muhtelif nüshaları gözden geçirilerek Mehmed Zihni Efendi tarafından tashih edilip hareketlenmek suretiyle İstanbul'da Matbaa-i Âmir'e de sekiz cilt halinde yapılan baskısı en değerli olanıdır. Daha sonra Muhammed Fuâd Abdülbakî *el-Câmi u's-şahîh*'in hadislerini Wensinck'in *Concordance*'taki usulüne göre numaralamış, V. cildi sadece fihriste ayırmıştır. Fihrist elli dört kitabın ihtiva ettiği bablara (s. 3-84), mükerrer olmayan 3033 hadisin geçtiği kitâblara, bunların ashtapan râvilerine ve *Şaḥîh-i Buḥârî*'de geçiyorsa oradaki numaralarına (s. 85-210), 137 mükerrer hadisin bulunduğu yerlere (s. 212-222), her bir sahâbînin rivayet ettiği hadislerle (s. 223-371), kavli hadislerin alfabetik sıralanışına (s. 373-462) ve hadisleri nâdir kelimelerden hareketle bulma düşüncesiyle garîb kelimelerin alfabetik dizilişine (s. 463-576) göre hazırlanmıştır. Eser Kahire'de yayımlanmıştır (1955-1956).

Şerhleri. *el-Câmi u's-şahîh* üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar ve müstahrec neviden birçok çalışma yapılmış, râvileri ve garîb kelimelerine dair eserler yazılmış olmakla beraber bunların pek azı yayımlanabilmiştir. En tanınmış şerhleri şunlardır: 1. *el-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. Sicilyalı muhaddis ve fakih Mâzerî'nin (ö. 536/1141) bu eseri bilindiği kadarıyla *Şaḥîh-i Müslim*'in ilk şerhidir. Hadisler baştan sona kadar şerhedilmeyip gerekli görülen yerlerde açıklamalar yapılmıştır. Şerhte daha çok hadislerdeki ince mânâların yakalanması ve elde edilebilecek hükümlerin or-

taya çıkarılmasına gayret edilmiştir. Muhammed eş-Şâzelî tarafından neşredilen (I-III, Tunus 1987-1988) eserin pek fazla olmayan yazma nüshalarından birine ait I. cilt Köprülü Kütüphanesi'nde (nr. 329, 163 varak), II. cilt de Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (III. Ahmed, nr. 414, 194 varak) bulunmaktadır. Diğer ülkelerdeki nüshaları eksiktir (bk. Sezgin, I, 136). Kâdî İyâz *el-Mu'lim*'de gördüğü birtakım noksanları tamamlamak maksadıyla *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim* adıyla bir şerh yazmıştır. *el-Mu'lim* bizat Mâzerî tarafından yazılmayıp talebelerinin ders sırasında tuttuğu notların birleştirilmesiyle meydana geldiği için bazı yanlışlar ihtiva ettiğini, ayrıca eserde Müslim'in tertip tarzına uymayan bazı tasnif hataları bulunduğunu söyleyen Kâdî İyâz, gerekli gördüğü yerlerde kendi şerhini bir zeyil mahiyetinde yazmıştır. Eserin mevcut nüshalarının çoğu İstanbul kütüphanelerindedir. Bunlar arasında en mükemmeli, Nuruosmaniye'deki nüshadır (nr. 1035, 404 varak; diğer nüshaları için bk. Sezgin, I, 136-137). Tunuslu Muhammed b. Hilfe b. Ömer el-Veştâtî el-Übbî de (ö. 827/1424) *İkmâlü'l-Mu'lim* üzerine *İkmâlü İkmâlî'l-Mu'lim* adlı bir eser kaleme almıştır. Kendinden önce Mâzerî, Kâdî İyâz, Ahmed b. Ömer el-Kurtubî ve Nevevî tarafından yazılan *Şaḥîh-i Müslim* şerhlerinden çokça faydalanmış, bu kaynaklardan nakil yaparken Mâzerî için "mim", Kâdî İyâz için "ayn", Kurtubî için "tâ", Muhyiddin en-Nevevî için "dâl" rumuzlarını kullanmış, yer yer kendisi de ilâvelerde bulunmuştur. "eş-Şeyh" kısaltmasıyla da İbn Arefe diye tanınan hocası Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Arefe'yi kastetmiştir. İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası

bulunan eser yayımlanmıştır (I-VII, Kahire 1328). Daha sonra Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî (ö. 895/1490), Übbî'nin şerhini esas alarak onu ihtisar etmiş ve bir miktar ilâvede bulunmuştur. Übbî'den farklı olarak Nevevî'nin eseri için "hâ" (ح), Übbî'nin eseri için de "bâ" rumuzunu kullanmış, yazdığı bu şerhe *Mük-milü İkmâlî'l-İkmâl* adını vermiştir. Kıtâp Übbî'nin şerhiyle birlikte Kahire'de yayımlanmıştır (1328). 2. *el-Minhâc fî şerhi Şaḥîhi Müslim b. Ḥaccâc*. Nevevî'nin (ö. 676/1277) bu eseri *Şaḥîh-i Müslim* şerhlerinin en önemlilerinden biridir. Müellif bu şerhi ne pek kısa ne de gereğinden fazla uzun tutmamaya özellikle dikkat ettiğini söylemektedir. Eserin uzun mukaddimesinde *Şaḥîh-i Müslim*'in çeşitli rivayetleri hakkında bilgi verdikten sonra daha çok İbnü's-Salâh'ın görüşlerine dayanarak *Şaḥîh-i Buḥârî*'nin *Şaḥîh-i Müslim*'e tercih sebepleriyle her birinin üstün yanlarını, *Şaḥîh-i Müslim*'in şartlarını ve muhtelif özelliklerini anlatmakta, genel olarak hadislerin sıhhat dereceleri, bazı hadis meseleleri ve ıstılahları ile bunların değerleri ve bağlayıcılık durumlarını incelemekte, son olarak da *Şaḥîhayn*'daki muhtelif râvî isimlerinin okunuşu hakkında genel bilgi vermektedir. Hadisleri şerh ederken Mâzerî'nin *el-Mu'lim*'i ile Kâdî İyâz'ın *İkmâlü'l-Mu'lim*'inden çokça faydalandığı anlaşılmaktadır. Nevevî, hadislerin senedlerindeki nâdir isimlerin okunuşunu titiz bir şekilde tarif etmekte, metinleri ilk geçtiği yerde etraflıca açıklamaktadır. Ele aldığı hadisin muhtevasında bulunan, ileride bir başka hadis dolayısıyla geçecek bahisleri sonraya bırakmakta, daha önce şerhedilmiş konuların geçtiği yerleri belirtmekte, sonunda da hadisin ihtiva ettiği hükümleri açıklamaktadır. *Şaḥîh-i Müslim*'deki her bir hadisin tamamını değil şerhedilmesini gerekli gördüğü kısmını ele alırken metindeki garîb kelimelerin okunuşunu da vermektedir. Yazıldığı devirden beri büyük bir rağbet gören *el-Minhâc*'ın yazmalarının birçoğu ve en değerlileri İstanbul kütüphanelerindedir. Eser Kahire (I-IV, 1271; I-V, 1283), Leknev (1285) ve Delhi'de (1304, 1309), dokuz ciltte on sekiz cüz halinde Kahire'de (1929-1930) müstakil olarak, *İrşâdû's-sârî*'nin kenarında on cilt halinde Bulak'ta (1267, 1275, 1276, 1285, 1288, 1292, 1304-1306) ve yine Kahire'de (1276, 1306, 1307, 1325-1326) yayımlanmıştır. *el-Minhâc*'ı Abdullah b. Muhammed b. Abdülkâdir el-Ensârî (ö. 724/1324) ihtisar et-

miş, Ahmed b. Lü'lü' b. Nakib de (ö. 769/1368) eser üzerinde *en-Nüket 'ale'l-Minhâc* adıyla bir hâşiyeyi yazmıştır (Sezgin, I, 138). 3. *Fazlû'l-mün'im fî şerhi Şa-hîhi Müslim*. Muhammed b. Atâullah el-Herevî'ye (ö. 829/1426) ait olan bu eserin iki ciltten ibaret bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Feyzul-lah Efendi, nr. 442-43, 248 + 230 varak). Eserin bir nüshası da Hindistan'dadır (Bankipür 5/1/88-89, nr. 202, 341 varak).

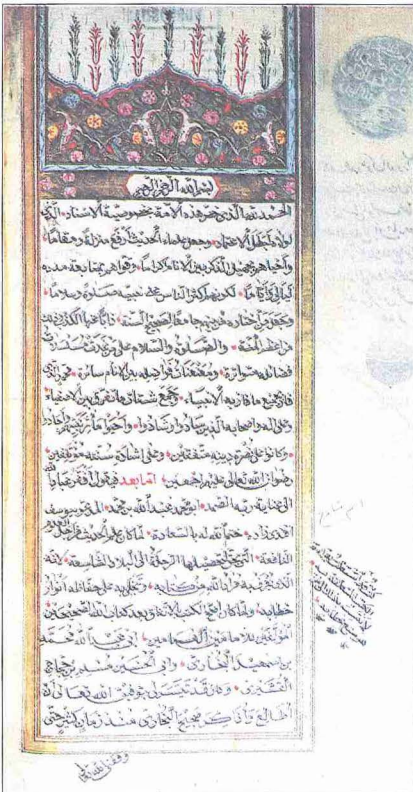
4. *ed-Dibâc 'alâ Şa-hîhi Müslim b. Haccâc*. Süyûtî bu küçük hacimli eserinin mukaddimesinde kısaca Müslim'in şart-ları ile eserinde kullandığı terimler hak-kında bilgi vermekte, künyesiyle bahse-dilen şahısların adlarını alfabetik olarak sıralamakta, şerh kısmında da az kulla-nılan bazı isim, lakap ve kelimelerin oku-nuşunu belirtmekte, ayrıca rivayet fark-larına işaret etmektedir. Eser Ali b. Sü-leyman ed-Dimnâtî'nin (ö. 1306/1888) *Veşyü'd-Dibâc 'alâ Şa-hîhi Müslim b. Haccâc* adlı eseriyle birlikte yayımlan-mıştır (Kahire 1299). 5. *İnâyetü'l-meli-ki'l-mün'im li-şerhi Şa-hîhi Müslim*.

Ali b. Ahmed es-Saidî'nin müellif hattı *Şa-hîhi-i Müslim* hâşiyesinin ilk iki sayfası ile son sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2628)

Yüsufefendizâde'nin *İnâyetü'l-meliki'l-mün'im* li-şerhi *Şa-hîhi Müslim* adlı eserinin ilk sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 1042)

*Şa-hîhi-i Bu-hârî'*ye otuz ciltlik bir şerh yazmış olan Yüsufefendizâde Abdullah Hilmi'nin (ö. 1167/1753-54) bu eserinin yazmaları İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. Nuruosmaniye (nr. 1042, 368 varak; nr. 1043, 247 varak) ve Topkapı Sa-rayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshalar (Medine, nr. 245, I. cilt 245 varak, II. cilt 246 varak, III. cilt 317 varak) müellif hat-tyıdır. Eserin Süleymaniye (Esad Efen-di, nr. 381-382; Hamidiye, nr. 343-345; La-leli, nr. 560-562) ve Üsküdar Selim Ağa (nr. 205) kütüphanelerinde de nüshaları vardır. 6. *Fethü'l-mülhim fî şerhi Şa-hîhi Müslim*. Hindistanlı Fazlullah Câbir (Şebbîr) Ahmed ed-Diyübendî el-Osmânî tarafından beş ciltte tamamlanması dü-şünülen eser, büyük hacimli üç cildi Del-hi'de (1934) yayımlandıktan sonra müel-lifinin vefatı üzerine yarım kalmıştır. Zâ-hid el-Kevserî hadisleri şerh ederken bü-tün mezheplerin görüşlerine ve delillerine yer vermesi, isimlerin okunuşu, garib ke-limelerin açıklanması, râvilerin gerektiği şekilde tanıtılması ve özellikle de Müs-lim'in mukaddimesini mükemmel olarak şerhetmesi sebebiyle eseri, bugüne kadar yazılmış *Şa-hîhi-i Müslim* şerhlerinin hep-sinden daha üstün ve doyurucu bulduğu-nu söylemektedir (*Ma-kâlât*, s. 103-106).

el-Câmi'u's-şahîh'in Sibt İbnü'l-Cev-zî (ö. 654/1256), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), Zekerîyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) ve Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) gibi ünlü mu-haddisler tarafından yapılan daha baş-ka şerhleri de vardır. Hindistanlı âlimle-rin muhtelif dillerdeki diğer şerhleri ve tercümeleri arasında Mevlevî Vahidüzza-

man b. Mesîhüzzaman el-Haydarâbâdî'nin (ö. 1920) *el-Mu'îm* adlı Urduca altı ciltlik çalışması (Lahor 1304-1306), Abdü-lazîz b. Gulâm Resûl'ün Pencap dilinde-ki tercüme ve şerhi (Lahor 1307), Veli-yullah b. Ahmed Ali el-Ferruhâbâdî'nin (ö. 1249/1833) Farsça *el-Ma-tarû's-sec-câc*'ı zikredilebilir (Hindistanlı âlimlerin *Şa-hîhi-i Müslim* şerhleri için bk. Abdülhay el-Hasenî, *eş-Şekâfetü'l-İslâmiyye fî'l-Hind*, s. 152). Kastallânî'nin sekiz büyük cüz halindeki *Minhâcü'd-dibâc*'ı ve Ali el-Kârî'nin dört cilt halindeki şerhi yarım kalmıştır.

el-Câmi'u's-şahîh'in mukaddimesi, son hadisi (hatmi) ve diğer bazı kısım-ları üzerine yazılan şerhler de vardır. Se-hâvî'nin *Gunyetü'l-muhtâc fî hatmi Şa-hîhi Müslim b. Haccâc*'ı (Dârü'l-kütûbî'l-Misriyye, Hadis, nr. 2569, 26 varak) ile Kas-tallânî'nin *Şerhu huṭbeti Müslim b. Hac-câc*'ı (Sezgin, I, 140) bunlardandır.

Şa-hîhi-i Müslim'e hâşiyeler de yazıl-mıştır. *Kütüb-i Sitte*'nin her birine yaz-dığı hâşiyelerle tanınan Hindistanlı âlim Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin (ö. 1138/1726) eseri Mül-tân'da tarihsiz olarak basılmıştır. Eser üzerinde Ali b. Ahmed es-Saidî'nin de (ö. 1168/1754'-ten sonra) bir hâşiyesi vardır (Süleyma-niye Ktp., Lâleli, nr. 2628, 197 varak, mü-ellif hattı).

Muhtasarları. Tanınmış bazı muhaddis-ler *el-Câmi'u's-şahîh*'i ihtisar etmişler-dir. 1. İbn Tümert'in (ö. 524/1130) muh-tasarı İrlanda'da bulunmaktadır (The Chester Beatty Library, nr. 4146, 65 va-rak). 2. *Telhîşu Şa-hîhi Müslim*. Ebü'l-

[illegible][illegible]

Muhammed
b. Atâullah
el-Herevî'nin
Fazlû'l-mün'im
fî şerhi Şaḫîḫi
Müslim
adlı eserinin
ilk ve son
sayfaları
(Millet Ktp.,
Feyzullah
Efendi,
nr. 442)

mülhim li-me‘ânî Şaḥîḥi Müslim. Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Hişâm el-Ensârî (ö. 646/1248) tarafından kaleme alınan eserin Kahire’de bir nüshası vardır (Tal’at, Hadis, nr. 794, 106 varak). 6. *Ğurerül’levâ‘idi’l-mecmû‘a fî beyâni mâ vaḳa‘a fî Şaḥîḥi Müslim mine’l-eḥâdisi’l-maḳtû‘a*. Reşid el-Attâr’ın (ö. 662/1264) bu çalışmasının bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde (Damad İbrâhîm, nr. 396/6, vr. 164^a-173^b) bulunmaktadır (diğer nüshaları için bk. Sezgin, I, 141; Ziriklî, VIII, 159). 7. *er-Rubâ‘iyyât min Şaḥîḥi Müslim*. Emînüddin Muhammed b. İbrâhîm el-Vânî (ö. 735/1335), *Şaḥîḥ-i Müslim*’deki dört râvîli hadisleri bu küçük risâlesinde bir araya getirmiştir. Eser Hindistan’da bulunmaktadır (Bankipûr 5/2/184, nr. 462/2, vr. 15-19). Müslim’in dokuz râvî ile Hz. Peygamber’e ulaşan rivayetlerini Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî (ö. 642/1245) *Tüsâ‘iyyâtü Müslim* adlı küçük bir cüzde toplamıştır. Bu çalışma Zâhiriyye Kütüphanesi’ndedir (Hadis, nr. 348, vr. 51^a-55^b). 8. *Tuḥfetü’l-müncid ve’l-müthim fî ğarîbi Şaḥîḥi Müslim*. Sibt İbnü’l-Acemî (ö. 841/1438), kendisine ait bir *Şaḥîḥ-i Müslim* nüshasının kenarına bu eserdeki ğarîb kelimelerle ilgili notlar yazmış, bu notları Sâlih b. Ahmed b. Sâlih es-Seffâh el-Halebî’nin bir araya getirmesiyle *Tuḥfetü’l-müncid* ortaya çıkmıştır. Eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’ndedir (Reîsülküttâb, nr. 118, 348 varak). 9. *el-Vuḳûf ‘alâ mâ fî Şaḥîḥi Müslim mine’l-mevḳûf*. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Şaḥîḥ-i Müslim*’de merfû hadislerin arasında geçen 192 rivayeti mevkuf kabul ederek onları bu kitabında toplamış, eser Abdullah el-Leysî el-Ensârî tarafından Beyrut’ta yayımlanmıştır (1406/1986). 10. *Miftâhu Şaḥîḥi Müslim*. Muhammed Şerif Tokadı tarafından kavfî hadislere göre alfabetik olarak hazırlanan bu fihristte, 1290’da Kahire’de yayımlanan *Şaḥîḥ-i Müslim* metniyle *İrşâdû’s-sâri*’nin kenarında on cilt halinde basılan (Kahire 1293) Nevevî’nin *Şaḥîḥ-i Müslim* şerhi esas alınmıştır. Hadislerin hangi kitabın hangi babında ve adı geçen iki eserin hangi cilt ve sayfasında bulunduğu gösterilmiştir. Eser, müellifin *Miftâhu Şaḥîḥi’l-Buḥârî* adlı çalışmasıyla birlikte ve *Miftâhu’s-Şaḥîḥayn* isimle İstanbul’da neşredilmiştir (1313).

el-Câmi‘u’s-Şaḥîḥ Türkçe’ye iki defa tercüme edilmiştir. Bunlardan ilki Mehmet Sofuoğlu tarafından *Saḥîḥ-i Müs-*

Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Kurtubî'nin (ö. 656/1258) bu çalışmasının ikinci cildi Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Cârullah, nr. 264, 196 varak; diğer iki nüshası için bk. Sezgin, I, 140). Müellif daha sonra eserini *el-Müfhim limâ eškele min telhîşi Kitâbi Müslim* adıyla şerhederek hadislerle geçen garib kelimeleri açıklamış, gerekli gördüğü yerlerde kelimeleri harekelemiş ve hadislerin ihtiva ettiği çeşitli hükümleri ortaya koymuştur. Nevevî'nin ve *Fetħu'l-bârî*'yi yazarken İbn Hacer'in büyük ölçüde faydalandığı bu eserin muhtelif nüshalarını Fuat Sezgin kaydetmektedir (GAS, I, 137). V. cildinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Cârullah, nr. 353, 243 varak). 3. *el-Câmi' u'l-mu'lim bi-meķāşidi Câmi'i Müslim*. Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî'nin (ö. 656/1258) bu muhtasarı, Sıddık Hasan Han tarafından yapılan *es-Sirâc u'l-vehhâc min keşfi meţâlibi Şahihî Müslim b. Haccâc* adlı Arapça şerhiyle birlikte Hindistan'da basılmıştır (Bhopal 1302). Müstakil olarak Beyrut'ta (1389) ve Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî'nin tahkikiyle Beyrut-Dimaşk'ta da yayımlanmıştır (1407/1987, 6. baskı).

Diğer Çalışmalar. *el-Câmi' u's-şâhih* üzerinde hadislerini başka tariklerle güçlendirmek, râvileri hakkında bilgi vermek, garîb kelimeleri açıklamak, esere yöneltilen tenkitleri cevaplandırmak, içindeki mevkuf ve maktû rivayetleri tesbit etmek gibi muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunların belli başlıları şunlardır: 1. *el-Müsnedü'l-muḥrec 'alâ kitâbi Müslim b. Ḥaccâc*. Eser Ebû Avâne Ya'kûb b. İshak el-İsferâyînî (ö. 316/928) tarafından *Şâhih-i Müslim* üzerine yapılan bir müstahrec çalışması olup *Müsnedü*

Ebî 'Avâne diye bilinmektedir. İki cilt halinde Haydarâbâd'da basılmıştır (1363/1944). Müslim'in *el-Câmi 'u's-şâhih*'ine müstahrec yazan diğer muhaddisler arasında Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân en-Nisâbüri (ö. 311/923), Ebû İmrân Mûsâ b. Abbas el-Cüveynî (ö. 323/935), Ebû Muhammed Kâsım b. Asbağ el-Kurtubî (ö. 340/951), Ebû'n-Nadr Muhammed b. Muhammed et-Tûsî (ö. 344/955), Ebû'l-Velîd Hassan b. Muhammed el-Ümevî (ö. 349/960) ve Cevzakî diye tanınan Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah (ö. 388/998) sayılabilir. 2. *Ricâlü Şâhihi Müslim. Şâhihayn* râvileri üzerine yazılmış birçok eser bulunmakla beraber İbn Men-cûye (ö. 428/1036) bu çalışmasında sadece Müslim'in râvilerini ele almış, haklarında kısa bilgiler vererek rivayetlerinin *Şâhih-i Müslim*'de hangi babda geçtiğini kaydetmiştir. Alfabetik olan eser Abdullah el-Leysî tarafından Beyrut'ta iki cilt halinde neşredilmiştir (1407/1987). 3. *el-Müfhim li-şerhi (ft şerhi) garîbi Müslim. Şâhih-i Müslim*'deki nâdir kelimeleri açıklamak üzere Abdülgâfir el-Fârisî'nin (ö. 529/1134-35) kaleme aldığı bu eserin herhangi bir nüshası tesbit edilememiştir. 4. *Sıyânetü Şâhihi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-gala't ve himâyete-tühû mine'l-iskâti ve's-sakâ't*. İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) on bölümden ibaret olan bu eseri *Şâhih-i Müslim* hakkında genel bilgiler vermekte, ona yöneltlen bazı tenkitleri cevaplandırmakta ve mukaddime ile bazı hadislerdeki garîb kelimeleri açıklamaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yegâne nüshası (Ayasofya, nr. 475, 35 varak) Muvaffak b. Abdullah el. Abdülkâdir tarafından Beyrut'ta yayımlanmıştır (1404/1984). 5. *el-Müfshu'l-müfhim ve'l-mûdihu'l-*

lim ve *Tercemesi* adıyla ve yer yer kısa dipnotlar ilâvesiyle yapılmıştır (I-VIII, İstanbul 1386-1390/1967-1970). Daha sonra Ahmet Davutoğlu eseri tercüme ve şerhetmiş, bu çalışma da *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* adıyla yayımlanmıştır (I-XI, İstanbul 1973-1980). XII. cilt olarak nesredilen fihrist (İstanbul 1986), her bir cildin indeksi müstakil yapıldığı için faydalı değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, *Şahih* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), Kahire 1374-75/1955-56; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Tesmiyetü men ahreçhümül-Bu-hârî ve Müslim* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1407/1987, nâşirin girişi, s. 15-16, 20-22; İbnü'l-Kayserânî, *Sûrâtü'l-e'immeti's-sitte*, Beyrut 1405/1984, s. 17-19, 22-24; Hâzimî, *Sûrâtü'l-e'immeti'l-hamse*, Beyrut 1405/1984, s. 66-76; İbnü's-Salâh, *Şuyânetü Şahihî Müslim mine'l-ihlâli ve'l-galağ ve himâyetühâ mine'l-iskâtı ve's-sakât* (nşr. Muvaffak b. Abdülâh b. Abdülkâdir), Beyrut 1404/1984, s. 94-99; Nevevî, *Şerhu Müslim*, Kahire 1392/1972, I, 4-27; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVI, 465; *Tecrid Tercemesi*, I, 216-220, ayrıca bk. İndeks; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, I, 208-210; *Keşfü'z-zunûn*, I, 555-559; Siddîk Hasan Han, *el-Hıttâ ft zikri's-şihâhi's-sitte*, Beyrut 1405/1985, s. 198-206; Serkis, *Mu'cem*, I, 528, 1080; II, 1204; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VIII, 513-516; a.mlf., *eş-Şekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Hind* (nşr. Ebû'l-Hasan Ali en-Nedvî), Dimaşk 1403/1983, s. 152; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 159; Sezgin, *GAS*, I, 136-143; Mübârekfûrî, *Mukaddimetü Tuḥfetü'l-aḥveẓ*, Kahire 1386-87/1967, I, 111, 257-260; M. Zâhid Kevserî, *Maḳâlât*, Humus 1388, s. 103-106; Mahmûd Fâhûrî, *el-İmâm Müslim b. Haccâc*, Halep 1399/1979; Rifat Fevzi Abdülmuttalib, *Kütübü's-sünen*, Kahire 1399/1979, I, 185-221; Halîl İbrâhîm Molla Hâtîr, *Mekânetü's-şahîḥayn*, Kahire 1402, s. 69-72, 90-94, 113-114, 175-176; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 217-221; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, II/1, s. 222-234; James Robson, "Sahih-i Müslim Nüshalarının Rivâyeti" (trc. Talât Koçyiğit), *ACİFD*, sy. 3-4 (1955), s. 8-20; A. J. Wensinck, "Müslim", *IA*, VIII, 821-822.

M. YAŞAR KANDEMİR

el-CÂMI'U'S-SAHİH

(الجامع الصحيح)

Tirmizî'nin

(ö. 279/892)

Kütüb-i Sitte'ye dahil olan eseri.

Sünenü't-Tirmizî, *Câmi'u't-Tirmizî*, *Şahihu't-Tirmizî*, *el-Câmi'u's-şahih*, *el-Müsnedü's-şahih*, *el-Câmi'u'l-ke-bîr* gibi değişik adlarla kaynaklara geçmiş olan eser daha çok *Sünenü't-Tirmizî* adıyla meşhur olmuştur. Sadece ahkâm hadislerini değil câmi'lerde bulunan diğer konulara dair hadisleri de ih-

tiva ettiği için *el-Câmi'u's-şahih* veya *el-Câmi'u't-Tirmizî* ismi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Tirmizî'nin 270 (883) yılında tamamladığı esere "sahih" denilmesinin sebebi, *Kütüb-i Sitte*'ye *eş-Şihâhu's-sitte* denildiği gibi, eserin ihtiva ettiği hadislerin büyük kısmının *sahih** nitelikli olmasıdır. *Şahihu't-Tirmizî* ve *el-Câmi'u's-şahih* adlarını, hadis kitapları hakkında yeterli bilgisi bulunmayanları kitaptaki bütün hadislerin *sahih* olduğu şeklinde yanlış bir anlayışa sevk edebileceği için sakıncalı görenler de vardır (bk. Nüreddin İtr, s. 45).

Tirmizî *el-Câmi'u's-şahih*'i yazdıktan sonra onu Hicaz, Irak ve Horasan âlimlerinin tenkidine sunmuş ve hepsinin takdirini kazanmıştır. Bunun üzerine eserini, "Kimin evinde bu kitap bulunursa onun evinde konuşmakta olan Peygamber var demektir" sözüyle ilim âlemine takdim etmiştir. Tirmizî bu sözün övünmek için değil eserine olan güvenini belirtmek için söylemiştir. *el-Câmi**, *Şahihayn*'in aksine telif edildiği yıllarda meşhur olmamış, ancak V. (XI.) yüzyıldan sonra rağbet kazanarak *Kütüb-i Sitte* arasındaki yerini almıştır.

Yaygın kanaate göre *el-Câmi'u's-şahih*, *Kütüb-i Sitte* içinde Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inden sonra dördüncü sırayı almaktadır. Ancak Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve Kâtib Çelebi gibi eski, Tirmizî şârihi Mübârekfûrî ve Nüreddin İtr gibi çağdaş bazı müellifler onun üçüncü sırada yer alması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Tirmizî'nin hadis kabul şartlarında Ebû Dâvûd'dan daha titiz davranması, eserini dinî her konuyu kapsaması gibi özellikleri onu *Kütüb-i Sitte*'nin üçüncü sırasında görme düşüncesine haklılık kazandırmaktadır. Her ne kadar Zehebî, *el-Câmi'u's-şahih*'te, zındıklığı sebebiyle idam edilen Muhammed b. Saîd el-Esedî ve Muhammed b. Sâib el-Kelbî gibi son derece zayıf kimselerin rivayetlerine yer verildiği için onun Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin sünenlerinden sonra geldiğini ileri sürmüşse de Tirmizî her hadisin hangi sebepten dolayı zayıf olduğunu açıkladığı ve kitabında râviler yüzünden tereddüt ve güvensizliğe yer bırakmadığı için Zehebî'nin bu görüşü fazla kabul görmemiştir. Ancak Tirmizî'nin hocalarıyla uzun zaman beraber olması, durumlarını açıklasa bile tenkide uğramış dördüncü tabaka râvilerinden hadis alması, Hâzimî gibi bazı âlimlerin Ebû Dâvûd'u ona tercih etmelerine sebebiyet vermiştir. Şah Veliyyullah ed-

Dihlevî, üslûbunun açık ve kolay olması, hadislerinin güvenilirlik derecesinin tek tek belirlenmesi sebebiyle eseri *Şahihayn*'dan bile faydalı bulduğunu söylemiş, derece itibarıyla *el-Muvaḫḫa** ile *Şahihayn*'dan sonraki tabakada (ikinci tabaka) gelmesi gerektiğini belirtmiştir. Ferrâ el-Begavî'nin, eseri *hasen** hadis kaynaklarından biri kabul etmesi çok genel bir değerlendirme sayılarak isabetli bulunmamıştır.

Hadis Sayısı. *el-Câmi'u's-şahih*, sonundaki "ilel" bahsiyle birlikte kırk altı bölüm (ebvâb) içinde 2496 babdan meydana gelmektedir. İlk iki cildi Ahmed Muhammed Şâkir tarafından yayımlanan beş ciltlik baskıya göre 3956, *Tuḥfetü'l-aḥveẓ* ile birlikte basılmış olan nüshadaki rakamlamaya göre ise 4051 hadis ihtiva etmektedir. Dört sünenin her birinde mevzû hadis bulunduğunu iddia eden Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, bu eserdeki hadislerden de yirmi üçünün uydurma olduğunu ileri sürmüştü, ancak Süyûtî *el-Kavlü'l-ḥasen fi'z-zebbi'ani's-Sünen* adlı eserinde sözü edilen hadislerin uydurma olmadığını ispat etmiştir (bk. Mübârekfûrî, I, 365-367). *Şahihayn*'in her biri kadar hadis ihtiva eden *el-Câmi** tekrarlarının azlığı ile tanınır. Tirmizî şârihi Mübârekfûrî'nin birçok bab ve hadisin mükerrer olduğunu söylemesine rağmen gösterdiği on bir bab ve seksen kadar hadisin büyük çoğunluğunun iki defa, pek azının ise üç defa (meselâ bk. Urenîler hadisi, "Ṭahâret", 55; "Eṭ'ime", 38; "Ṭıb", 6) tekrarlandığı görülmektedir ki bunların önemli bir kısmı kaçınılmaz tekrarlardır. Eserde ta'lik* miktarı da son derece azdır.

Tertibi. *Kütüb-i Sitte*'ye dahil olan diğer eserler gibi *el-Câmi'u's-şahih* de konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilmiştir. Konuların sıralanması ve konu başlıklarının belirlenmesinde Tirmizî'nin özellikle hocası Buhârî'den etkilenmiş olmakla beraber ondan ayrıldığı noktalar da vardır. Eserin sünenlerde olduğu gibi "Kitâbü't-Ṭahâre" ile başlaması, bölüm adlarını verirken "kitâb" yerine "ebvâb" kelimesini kullanması ve hadislerin merfû olduğunu belirtmek üzere her defasında "an resûlillâh sallallâhu aleyhi ve sellem" kaydını koyması belirgin özelliklerindendir. Eserde mevkuf ve maktû hadisler sadece merfû hadisler değerlendirilirken zikredilmiştir. *el-Câmi*'in Ahmed Muhammed Şâkir tarafından yayımlanan I. ve II. ciltlerinde bölüm adları "ebvâb" şeklinde muhafaza